

УДК [371.671:741](09)(477) «20»

АНАЛІЗ ЗМІСТУ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ІЗ МАЛЮВАННЯ 60-Х РОКІВ ХХ СТ.

Литовченко Г.В., аспірант кафедри
загальної педагогіки та педагогіки вищої школи

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена ретроспективному аналізу змісту експериментальних шкільних підручників із малювання 1960 року ХХ століття. На основі вивчення нормативного документу – закону «О состоянии и мерах улучшения эстетического воспитания учащихся общеобразовательных школ» – та художньо-педагогічних публікацій у періодичних виданнях «Учительская газета», «Художник» виявлено причинно-наслідковий зв'язок створення підручників із малювання. Проаналізовано зміст експериментальних підручників із малювання для школи, досліджено їх відповідність тогочасним вимогам до шкільних підручників. Автором висвітлено узгодженість підручників новим програмам. Розкрито погляди громадських діячів, учителів-практиків стосовно якості та доцільності експериментальних підручників із малювання в окреслений період. Доведено, що експериментальні підручники узгоджувалися з дидактичними, методичними, санітарно-гігієнічними, психологічними та естетичними вимогами до шкільних підручників попередніх років

Ключові слова: вимоги, зміст, підручник, навчальна література, середня школа, початкова школа, малювання, мистецтво.

В статтю представлений ретроспективний аналіз содержания экспериментальных школьных учебников по рисованию 1960-х годов ХХ века. На основе изучения нормативного документа – закона «О состоянии и мерах улучшения эстетического воспитания учащихся общеобразовательных школ» – и художественно-педагогических публикаций в периодических изданиях «Учительская газета», «Художник» выявлена причинно-следственная связь создания учебников по рисованию. Проанализировано содержание экспериментальных учебников по рисованию для школы, исследовано их соответствие требованиям к школьным учебникам 1960-х годов. Автором выявлена согласованность учебников с экспериментальными программами. Раскрыты взгляды общественных деятелей, учителей-практиков на качество и целесообразность экспериментальных учебников по рисованию. Доказано, что экспериментальные учебники согласовывались с дидактическими, методическими, санитарно-гигиеническими, психологическими и эстетическими требованиями к школьным учебникам предыдущих лет.

Ключевые слова: требования, содержание, учебник, учебная литература, рисование, искусство, средняя школа, начальная школа.

Lytovchenko H.V. ANALYSIS OF THE CONTENT OF THE EXPERIMENTAL TEXTBOOKS ON DRAWING IN 1960-S OF THE XX-TH CENTURY

The article is devoted to the retrospective analysis of the content of experimental school painting textbooks of 1963-1965 years of the twentieth century. This research was done on the basis of such normative documents as: «On the state and measures for improving the aesthetic education of pupils of comprehensive schools», the periodicals «Teacherskaya Gazeta», the journal «Artist», which contains the establishment the causal connection between the creation of textbooks on «drawing». The content of experimental painting textbooks for the school is analyzed, besides, their compliance with the requirements of the school textbooks at that time is researched. The author highlights the consistency of textbooks with new programs. The views of public figures, teachers-practitioners on the quality and expediency of experimental painting textbooks in the defined period are revealed. It is proved that the experimental textbooks contain some didactic, methodological, sanitary-hygienic, psychological and aesthetic requirements for school textbooks of previous years.

Key words: requirements, content, textbooks, literature, primary school, drawing, art, educational textbook.

Постановка проблеми. Одним із важливих, що визначає напрям культурного розвитку людства, є мистецтво. З огляду на це в національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки (2013 р.) наголошується на необхідності посилення впливу мистецтва на виховання і розвиток дітей та молоді. Водночас у законі України «Про освіту» (2017 р.), зазначено: «Мистецька освіта передбачає здобуття

спеціальних здібностей, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій у процесі активної мистецької діяльності, набуття особою комплексу професійних, у тому числі виконавських, компетентностей та спрямована на професійну художньо-творчу самореалізацію особистості і отримання кваліфікацій у різних видах мистецтва. базова середня освіта передбачає естетичний розвиток, із метою всебічного розвитку та соціаліза-

ції дитини» [1]. Таким чином, держава визнає необхідність у школі предметів художньо-естетичного циклу.

Відповідно до оновлених навчальних програм початкової школи викладання образотворчого мистецтва у 1-4-х класах планується здійснювати за програмою з образотворчого мистецтва або за програмою інваріативного курсу «Мистецтво». Метою цього курсу є формування в учнів комплексу ключових, міжпредметних естетичних і предметних мистецьких компетентностей, який забезпечить здатність до художньо-творчої самореалізації особистості.

Програма предмету «Мистецтво» у 5-9 класах передбачає реалізацію таких завдань загальної мистецької освіти: виховання в учнів емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності, розвиток художніх інтересів, естетичних потреб; формування системи художніх знань, яка відображає видову специфіку і взаємодію мистецтв; розвиток умінь сприймання, інтерпретації та оцінювання творів мистецтва й художніх явищ; стимулювання здатності учнів до художньо-творчого самовираження, до діалогу; розвиток художніх здібностей, креативного мислення; формування потреби в естетизації середовища та готовності до участі в соціокультурному житті.

Зазначимо, що оновлені програми з предмету «Мистецтво» потребують нових підручників, які були б здатні задовольнити вимоги сучасного учня та вчителя. Тому, у вказаній площині є доречним звернення до досвіду створення експериментальних підручників із малювання початку 60-х років ХХ ст.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз ступеня наукової розробки проблеми дозволяє констатувати, що окреслена проблема за окремими аспектами знайшла відображення в працях науковців та сучасних дослідників. Зокрема, теоретичним аспектам змісту шкільних підручників в історичній ретроспективі присвятили свої розвідки В. Безпалько, В. Бейлінсон, Д. Зуєв, О. Жосан та ін.

Питання компонування змісту шкільної навчальної літератури з урахуванням особливостей навчального предмета стали предметом дослідження В. Мадзігона (трудова навчання), Л. Ващенко (біологія), М. Бурди (математика), О. Пасічника (іноземна мова), О. Пометун (історія), Н. Самойленко (інформатика), З. Сікорської, С. Яворської (мова), І. Смагіна (суспільнознавчі предмети) та інших.

Однак вивчення проблеми підручничотворення з малювання в історичному дис-

курсі ще не стало об'єктом окремого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз змісту та структури експериментальних шкільних підручників з малювання у період 60-х років та встановлення їх відповідності шкільним програмам.

Виклад основного матеріалу. Як засвідчили результати наукового пошуку, початок 60-х років ХХ століття загострив увагу науковців та вищих органів влади на питаннях естетичної та художньої освіти. Відомо, що в 1963 році було видано постанову «О состоянии и мерах улучшения эстетического воспитания учащихся общеобразовательных школ» [2]. У документі наголошувалося на необхідності предметів художньо-естетичного циклу. Зазначалося, що шкільні тогочасні чинні програми не задовольняють вимогам повноцінного розвитку художнього смаку. У викладанні слабо використовуються посібники, технічні засоби та обладнання. У зв'язку із цим було ухвалено рішення переглянути впродовж 1963–1964 навчального року шкільні програми з дисциплін художньо-естетичного напрямку, зокрема малювання, з метою поглиблення теоретичних знань учнів. Окрім того, в постанові було зазначено: «У найближчі два-три роки забезпечити школи необхідними навчальними посібниками, підручниками, методичною та популярною літературою з питань естетичної освіти, альбомами найкращих вітчизняних творів образотворчого мистецтва» [2].

Активну просвітницьку діяльність із питань поліпшення стану художньої освіти проводило педагогічне періодичне видання «Учительська газета» та журнал «Художник». Вагомим внеском у результат дослідження стала стаття А. Жукової «Человеку любой профессии» (1963 р.) [3]. Авторка спровокувала сплеск активності вчителів, студентів, художників, директорів галерей щодо доцільності образотворчого мистецтва незалежно від професії, описувала якість викладання предмету в школі, підготовку викладачів, необхідність підручників та навчальних посібників. Показово, що відгуки на статтю, що вийшла в травні, надходили до редакції та публікувалися включно до грудня місяця. Одним із науково цінних є відгук В. Колокольнікова, старшого наукового співробітника інституту художнього виховання Академії педагогічних наук, автора шкільного посібника для вчителів «Рисование в начальных классах» (1960). В. Колокольников зазначав: «Навчальний предмет «малювання» в тій формі, в якій його було започатковано ще у 30-ті роки, не відповідає сучасним завданням естетичного ви-

ховання. Школі потрібен новий навчальний предмет...у ньому безумовно залишиться домінуючим завдання з малювання. Однак багато уваги буде приділятися декоративній роботі, учні будуть виконувати аплікацію з паперу та інших матеріалів (сухого листя, різної соломи і т.д.), плетіння з паперу, виготовляти та декорувати вироби з картону, застосовувати розпис, аплікацію, металопластику» [4].

Заслугує на увагу той факт, що в результаті активних обговорень якості та ефективності викладання малювання в школі, що велися громадськими діячами та учителями-практиками, Академія педагогічних наук розпочала низку експериментів. Зокрема, в 1963 році члени Інституту художнього виховання дітей розробили пропозиції щодо переробки програми з малювання для восьмирічної школи. Так, у початковій школі пропонувалося об'єднати в один предмет малювання та працю. Це дозволило б, на думку авторів, ширше впроваджувати художньо-декоративну роботу. Планувалося ввести вивчення малювання з 4-го по 8 клас. Викладання предмету доручити виключно фахівцям, а кількість годин на його вивчення збільшити до двох годин на тиждень. Сам зміст програми також було змінено: зменшено кількість годин на малювання предметів із природи та збільшено години на тематичне та декоративне малювання. Результати роботи за новими програмами описав викладач малювання Ю. Полуянов. На його переконавання, навчання за новою програмою дало гарні результати. Значно збільшилася кількість дітей, що із захопленням опановували предмет. Здібних до графічної грамоти учнів виявилось більше, ніж передбачалося, а серед учнів початкових класів просто неможливо було виявити «нездібних». Однак Ю. Полуянов писав, що експериментальна програма не є довершеною. У проекті нової програми вже є противники, вони заперечують проти розширення предмету, введення в нього художньо-прикладних робіт (аплікації, творчих робіт із природних матеріалів), не погоджуються з розширенням технік виконання малюнків (туш, гуаш, гравюра), протестують проти збільшення годин на тематичне малювання [5].

Результатом проведеного експерименту стала й розробка низки підручників та навчальних посібників з малювання. Так, сектором образотворчого мистецтва Інституту мистецтв художнього виховання в 60-ті роки було видано книги: «Малювання книга для учнів I класу» [6] та «Малювання. Книга для учнів II класу» В. Колокольнікова (1965 р.) [7]; «Малювання. 5 клас»

Е. Рожкової, Е. Херсонської (1964 р.) [8]; «Образотворча творчість дітей» Г. Лабунської (1965 р.) [9].

Названі підручники рекомендувалися школярам як цінний посібник. Наприклад, підручник для першого класу В. Колокольнікова отримав позитивні відгуки та рекомендації на сторінках журналу «Рідна школа» за 1963 рік. На думку вчителів, підручник був гарним для учнів. Основна частина змісту в ньому розкривалася в малюнках та завданнях за видами навчальної діяльності з малювання. На сторінках підручника відбувалося знайомство учнів із творами образотворчого мистецтва. Зміст був структурований з урахуванням вікових особливостей учнів, що досягалося великою кількістю ілюстративного матеріалу, доступною та цікавою формою викладу. Питання та вправи розвивали активність, сприйняття та увагу учнів, а також формували навички самостійної роботи.

У другій частині підручника автор пропонував зображувати предмети за аналогією (учням пояснювали завдання на одному предметі, а зображували вони інший – схожий). Такий метод викладу матеріалу сприяв формуванню самостійності учнів у малюванні.

Особливо слід відмітити врахування естетичних вимог до підручника. Це – використання репродукцій художників ілюстраторів дитячої книги; зразків декоративно-прикладного мистецтва; збагачення образної уяви дітей завдяки віршам.

Водночас окремі дописувачі вказували й на недоліки цього підручника. Однак підручник мав і супротивне ставлення. «Навряд чи можна погодитися з інфантильністю подачі матеріалу для молодшого шкільного віку, – писала В. Алексєєва, – внаслідок чого виникає умовний яскраво-геометризований стиль, який можна побачити, наприклад, у підручнику з малювання для молодшого шкільного віку (автор – В. Колокольніков). Підручник привабливий, яскравий, мажорний, але...слід наполягати на більшій пізнавальності. Важко погодитися з відкритою перевагою геометричного орнаменту, який скоує дитячу думку» [10, с. 151].

Експериментальний підручник Е. Рожкової, Е. Херсонської «Малювання. 5 клас» (1964), також було адресовано учням. Методичні вказівки для вчителів було розміщено наприкінці. Зміст підручника був представлений такими розділами: пропорції, перспектива, світлотінь, колір. У другій частині підручника було розміщено практичні вправи та завдання для учнів, бесіди про мистецтво та історію мистецтв стародавнього світу. На нашу думку, перевагою

даного посібника було розширення кола знань (уведення бесід та історії мистецтва), а також низка завдань для опрацювання. Експериментальний підручник узгоджувався з новою програмою, зміст підручника структурований, текст відповідав віку учнів, ілюстративність представлена репродукціями митців (максимальної якості окресленого часу), а також графічною послідовністю виконання робіт. Низка цікавих завдань, що пропонувалася авторами, мала спонукати дітей до творчої самореалізації. Ці елементи свідчать про ґрунтовність та науковість викладу.

На думку Л. Виходцевої, підручник відповідав тогочасним психологічним, санітарно-гігієнічним та дидактичним вимогам. Перевагою було наявність поетапності ведення малюнка, аналіз конструктивної форми, теоретичне обґрунтування нового матеріалу до кожного уроку, сформовані мета та завдання. Підручник був доступний для віку, добре ілюстрований. Однак зміст матеріалу, на думку Л. Виходцевої, не завжди відповідав методичним вимогам: «При всіх позитивних характеристиках названих навчальних посібників до деяких уроків не визначено цілі, задачі, особливо в роботі з кольором. Немає рекомендацій, як передавати стан погоди, природу, настрої, які при цьому використовувати кольорові гами, які слід використовувати закони зображення; щоб досягти передачі певного освітлення (ясного, похмурого, чи стану природи перед дощем) [11, с. 52].

У 1965 році навчання за новими програмами розпочали 5 класи. Одним із експериментальних підручників для учнів був підручник авторів Чарнецкого Я., Духанина К., Егорова Ф., Лукинова Б., Седова К. «Малювання. Посібник для учнів 5 класу» [13]. У цьому підручнику зміст було представлено малюванням із природи, декоративною роботою (орнамент та художнє конструювання), малюванню за темами, бесідам про мистецтво за видами і жанрами. Підручник бум ґрунтовним, однак, на наш погляд, надто об'ємним, на відміну від підручників попередніх авторів.

Висновки. Таким чином, у межах проведеного експерименту в 60-х роках з предмету малювання було надрукована низка підручників для школярів, зокрема: «Малювання книга для учнів 1 класу» та «Малювання. Книга для учнів 2 класу» В. Колокольнікова (1963); «Малювання. 5 клас» (1964) Е. Рожкової, Е. Херсонської; «Образотворча творчість дітей» Г. Лабунської (1965); «Рисование. Пособие для учащихся 5 класса» колективу авторів Я. Чарнецкого, К. Духа-

нина, та ін. Названі підручники узгоджувалися з вимогами до шкільних підручників попередніх років: зміст шкільних підручника відповідав навчальній програмі (системі та обсягу знань, характеру розкриття нових понять) та віковим особливостям учнів. Простежувався зв'язок між теорією та практикою. Виклад тексту був доказовим, обґрунтованим, запевняючим. Вони мали цікаві факти, приклади, запитання та різноманітні завдання. Ілюстрації в підручниках були художніми, реалістичними та пов'язаними із текстом. Підручники відповідали експериментальній програмі, були доповнені розділами з декоративно-прикладного малювання, бесідам з мистецтва, композиції. Однак основною змістовною лінією все ж залишилося малювання. Навчання за підручниками принесло гарні результати. Учні мали змогу опрацювати матеріал за різними видами та жанрами образотворчого мистецтва, що сприяло розвитку винахідливості, спонукало дітей до творчої самореалізації, виховувало любов до мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Постановление Бюро ЦК КПСС по РСФСР от 6-ГХ-1963 г. «О состоянии и мерах улучшения эстетического воспитания учащихся общеобразовательных школ». – М., 1963.
3. Жукова А. Человеку любой профессии / А. Жукова // Художник. – 1963. – № 5. – С. 36.
4. Колокольников В. Нужен новый учебный предмет / В. Колокольников // Художник. – 1963. – № 8. – С. 47.
5. Полуянов Ю. Узаконенная скука и борьба с ней / Ю. Полуянов // Художник. – 1963. – № 10. – С. 32.
6. Колокольников В. Книга для 1-го класса восьмилетней школы / В. Колокольников. – Москва : Ин-т худож. воспитания, 1963. – 71 с.
7. Колокольников В. Книга для 2-го класса восьмилетней школы / В. Колокольников. – Москва : Просвещение, 1965. – 79 с.
8. Рожкова Е. Рисование. 5 класс / Е. Рожкова, Е. Херсонская. – Москва : Просвещение, 1964. – 227 с.
9. Лабунская Г. Изобразительное творчество детей / Г. Лабунская. – Москва : Просвещение, 1965. – 207 с.
10. Алексеева В. Изобразительное искусство и школа / В. Алексеева. – Москва : Советский художник, 1968. – 286 с.
11. Выходцева Л. Формирование у подростков способности к художественному изображению природы (в процессе работы с цветом) : дис. канд. педагогические науки : 13.00.02 / Л. Выходцева. – М. : РГБ, 2006.
12. Рисование / Пособие для учащихся 5 класса ; сост. Я.Я. Чарнецкий [и др.]. – Москва-Ленинград : Просвещение, 1965. – 188 с.